

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2016.28.151

Roman G a w a r k i e w i c z
(Uniwersytet Szczeciński)

ARCHEOLOGIA ŚWIADOMOŚCI JĘZYKOWEJ
POLAKÓW I ROSJAN.
ANALIZA PORÓWNAWCZA NA MATERIAŁACH
POLSKIEGO I ROSYJSKIEGO SŁOWNIKA ASOCJACYJNEGO

Artykuł zawiera analizę porównawczą wybranego materiału językowego, zamieszczonego w polsko- i rosyjskojęzycznym słowniku asocjacyjnym. Szczegółowemu opisowi poddano jądro polsko- i rosyjskojęzycznej świadomości, czyli te jednostki sieci semantycznej (asocjacyjno-werbalnej), które posiadają największą liczbę związków z innymi jednostkami danej sieci asocjacyjnej, zaprezentowanej w formie odwróconego słownika asocjacyjnego (od reakcji do bodźca).

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, iż pozornie tożsame, ewentualnie bliskie w planie semantycznym pojęcia, funkcjonujące w języku polskim i rosyjskim, często wykazują istotne różnice znaczeniowe. Szczególnie wyraźnie ujawniły się one w sieciach skojarzeniowych nominatów uczuć, emocji, wartości, jak również działań podejmowanych przez człowieka. Okazuje się, że poddana badaniom młodzież polska i rosyjska znacznie różni się w ocenach, co i w jakim stopniu odbiera za dobre lub złe, duże lub małe, aktywne lub pasywne. Młodzi Polacy przejawiają silniejszą tendencję do patrzenia na świat i ocenę otaczającej ich rzeczywistości przez pryzmat kategorii hedonistycznych. Rzadziej w ich wypowiedziach ujawniają się charakterystyki odnoszące się do życia w zbiorowości (w tym kontekście eksponowaną pozycję zajmują jedynie najbliżsi). Inaczej natomiast wygląda językowo ukonstytuowany świat młodych Rosjan. Centralną pozycję zajmują w nim sieci asocjacyjne z dominacją charakterystyk odnoszących się do życia w zbiorowości, kolektywnego wykonywania zadań, potrzeby bezpieczeństwa materialnego i socjalno-bytowego.

SŁOWA KLUCZOWE: językowy obraz świata, asocjaty, jądro świadomości językowej

W całym kręgu naszej wiedzy nie ma chyba przyjemniejszego zajęcia, niż porównywanie ze sobą dwóch krajów.

Oliver Goldsmith

Jednym z podstawowych wątków toczącej się obecnie dyskusji na temat procesów rozwojowo-asymilacyjnych i integracyjnych w oparciu o kryterium wzajemnego zrozumienia i zaufania, zachodzących we współczesnej Europie i świecie, jest między innymi pytanie o tożsamość człowieka, a dokładniej pytanie o proces jej kształtowania się. Współczesne poszukiwania tożsamości – „pewnego stanu świadomości zbiorowej” (Mikułowski Pomorski 2004: 11) – sprowadzają jednostkę do roli „posiadacza” i „użytkownika” grupowych ideologii i wydają się bardziej niż dotychczas opierać na elementach etnicznych i narodowych. Ich punktem wyjścia często jest założenie, że różnice, dystanse czy rozbieżności interesów mogą być równoważone przez podobieństwa, poczucie bliskości oraz wspólnotę nadrzędnych celów, idei lub interesów. W debacie o przyszłości Europy i dalszym rozwoju Unii Europejskiej poświęconej zagadnieniu negocjowania tożsamości europejskiej podkreśla się trzy następujące etapy jej kreowania: etap „różnicowania, krystalizowania się stosunku do siebie, czyli własnego wizerunku, rozpoznania przez innych” (Therborn 1998: 351).

Kreowanie tożsamości według wskazanego wyżej dynamicznego schematu, realizującego się w procesie komunikacji międzyludzkiej, podczas której zachodzi negocjowanie i współdziałanie w kreowaniu znaczeń, mimo zaangażowania w ten proces europejskiego potencjału intelektualnego, społeczno-kulturowego, edukacyjnego i pewnej części polityków, nie jest jednak zadaniem łatwym, szczególnie wtedy, kiedy znajdziemy się w tyglu języków i kultur. Jak słusznie bowiem zauważa Franciszek Grucza: „Konkretne nastawienie poszczególnych ludzi lub wspólnot do innych ludzi lub wspólnot, stan ich chęci lub niechęci do łączenia się lub choćby tylko do porozumienia z innymi, czyli ich odpowiedź na pytanie, z kim są gotowi (po)łączyć się i porozumieć, a z kim nie, jak dalece są do tego gotowi itd., jest zawsze pewną wypadkową przede wszystkim (a) ich własnych (mniej lub bardziej przypadkowych) doświadczeń życiowych oraz własnej refleksji nad nimi, (b) poglądów „przejętych” od innych osób, przede wszystkim poglądów „zaczepniętych” z lokalnej lub środowiskowej (wspólnotowej) tradycji, (c) wiedzy „zdobytej” w trakcie formalnego (instytucjonalnego) kształcenia i rzecz jasna także określonych „interesów” lub „kalkulacji” egzystencjalnych (materialnych)” (Grucza 1996: 13).

Różnice między narodami istnieją zatem w ludzkich umysłach i są rezultatem przebytej socjalizacji w narodowym otoczeniu, rezultatem interakcji

społecznej, która wpływa na zachowanie jednostek i selektywnie kształtuje ich charakter. *Homo loquens* żyje w swojej kulturze, która jest tworem jego życiowych wyborów, a otaczający go świat artefaktów kulturowych ukierunkowuje go i zachęca do ograniczania tych wyborów. Trafnie zależności te ujmuje Iwan A. Iljin: „Pokaż mi swoją wiarę i modlitwę, pokaż jak okazujesz dobroć i bohaterstwo, kogo obdarzasz czcią; pokaż jak śpiewasz i tańczysz, jak recytujesz wiersze; czym dla ciebie jest «wiedzieć» i rozumieć; jak kochasz swoją rodzinę, kim są twoi wodzowie, geniusze i prorocy; powiedz mi to wszystko, a ja powiem ci, którego narodu jesteś synem; a wszystko to zależy nie od twoich świadomych wyborów, ale od duchowej konstrukcji twojej podświadomości. . .” (przekład autora) (Ильин 1993: 237).

Niemożliwe jest w związku z tym analizowanie procesu komunikowania, a w szczególności komunikowania międzykulturowego – ludzkiego spotkania, procesu porozumiewania się, w którego rezultacie przejawia się, wzmacnia lub zanika wzajemne zrozumienie – bez doceniania różnic między narodami – umysłowych, emocjonalnych i psychologicznych¹. Dopóki nie docenimy różnic w naszej percepcji, dopóty nie będziemy w stanie przekroczyć własnych ograniczeń. Pozostaniemy w świecie Redfieldowskiej² iluzji i marzeń o wyizolowanej grupie podobnie jak „ja” myślących ludzi, mieszkających sobie w jakimś łagodnym klimacie na polance w lesie, nad jeziorem (Redfield 1947). W takiej sytuacji nasza komunikacja z innymi, zamiast na zrozumieniu i w miarę swobodnym poruszaniu się w zawiłościach odrębnych norm aksjologicznych oraz akceptacji i tolerancji dla opartych na nich stylów życia, opierać się będzie na „etykietkach”, które udaremniają skuteczne rozwiązywanie problemów między partnerami komunikacyjnymi i zwiększają dystans między nimi. Zdaniem Clarka Moustakasa, dzieje się tak, ponieważ „etykietki i klasyfikacje sprawiają, iż wydaje się, że znamy drugiego, podczas gdy naprawdę chwytny jedynie cień nie zaś substancję. Ponieważ jesteśmy przekonani, że znamy samych siebie i innych [. . .], przestajemy faktycznie widzieć, co się dzieje przed nami i w nas, i nie wiedząc tego, że nie wiemy, nie czynimy żadnego wysiłku, by pozostawać w kontakcie z rzeczywistością. Wciąż korzystamy z etykietek, by wciskać w stereotypy siebie samych i innych; te etykietki zastąpiły ludzkie znaczenia, niepowtarzalne uczucia i przejawy życia w osobach i między osobami” (Moustakas 1971: 7–8).

¹ Na potrzebę prowadzenia tak ukierunkowanych badań interkulturowych w zakresie rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu Europy (EUROJOS) wskazują między innymi: Jerzy Bartmiński (2010), Wojciech Chlebda (2010), Jadwiga Puzynina (2010).

² Doktor Robert Redfield – amerykański antropolog kultury, twórca teorii społeczności ludowej.

W świetle powyższego, w moim przekonaniu, podstawowym zadaniem i celem nadrzędnym współczesnych nauk humanistycznych i społecznych jest, cytując Franciszka Gruczę, „praca na rzecz międzyludzkiego porozumienia, poszukiwanie i ukazywanie możliwości wzmacniania naturalnych ludzkich tendencji do kontaktowania się z innymi” (Grucza 1996: 12).

Pewną szansę podniesienia skuteczności porozumiewania się na przykład współczesnych Polaków i Rosjan, dwóch narodów, które łączy bardzo długa historia i niełatwe problemy dnia dzisiejszego, stwarzają, między innymi, psycholingwistyczne badania skojarzeń swobodnych. Pozwalają bowiem diagnozować różnice w spostrzeganiu, a to właśnie one są jedną z najczęstszych przyczyn wszelkich nieporozumień.

Zastosowanie testu asocjacyjnego, określanego również jako eksperyment asocjacyjny lub lingwistyczny, uznawanego i używanego od czasu eksperymentów lingwistycznych Francisa Galtona jako narzędzie diagnostyczne w badaniach z zakresu przetwarzania informacji w umyśle człowieka, czyli szeroko rozumianego kognitywizmu, pozwala przeniknąć do świata obrazów utrwalonych w jego świadomości językowej³, definiowanej przez Jewgienija F. Tarasowa jako „całokształt poziomów świadomości, formowanych i uzewnętrznianych za pomocą środków językowych: słów, związków wyrazowych, zdań, tekstów i pól asocjacyjnych” (przekład autora) (Тарасов 2000: 26).

Badanie skojarzeń, odkrywających bogactwo znaczeń zawartych w znakach językowych, mieści się w koncepcji poznawczej współczesnych studiów i analiz prowadzonych w ramach lingwistyki antropologicznej, podejmowanych między innymi przez Jadwigę Puzyninę (1992, 1997), Jerzego Bartmińskiego (2006), Walerego Pisarka (2002), Michaela Fleischera (2003, 2004), Annę Wierzbicką (2001). Ten etnopsycholingwistyczny nurt badań opierający się na podstawowym założeniu, że w języku utrwalony jest opis postrzeganego świata, co wskazuje na istnienie współzależności między świadomością a językiem, stawia sobie za cel, między innymi, ujawnienie przyjętych w danej kulturze sposobów konceptualizacji i kategoryzacji rzeczy, systemów stosowanych wartościowań, punktów widzenia i utrwalonych społecznie postaw wobec świata⁴. Ponadto przyjęcie zaprezentowanego założenia

³ Niektórzy lingwiści świadomość językową utożsamiają z kompetencją językową (Porayski-Pomsta 1999: 70–71) lub traktują ją jako element większej całości – świadomości etnokulturowej (Гурочкина 2001: 122–123; Уфимцева 2001).

⁴ Przed laty Edward Sapir pisał: „Układ wzorów kulturowych danej cywilizacji jest odzwierciedlony w języku, który cywilizację tę wyraża. Żłudne jest przekonanie, że cechy istotne danej kultury można uchwycić i zrozumieć przez czystą obserwację, nie korzystając z pomocy symbolizmu językowego, który cechom tym nadaje znaczenie zrozumiałe dla całego społeczeństwa. Próba poznania kultury bez odwołania się do języka społeczności

otwarło lingwistom drogę do nowych poszukiwań i analiz badawczych, których celem stało się również badanie etnokulturowej świadomości językowej drogą jej kontrastowania ze świadomością językową innej kultury⁵. Kluczowe znaczenie dla tego trendu badawczego ma pojęcie językowego obrazu świata, czyli świata rozpoznawalnego przez pryzmat języka i należącego do wieloaspektowo pojmowanej semantyki językowej, która obok cech kategoryalnych znaczenia bierze pod uwagę także jego cechy stereotypowe. Pojmowanie językowego obrazu świata definiowanego jako „obraz mentalny oparty na potocznej wiedzy o świecie, o przedmiotach, zjawiskach i relacjach; obraz utrwalony w języku i dostępny poprzez język, poprzez jego strukturę gramatyczną, a zwłaszcza poprzez jego słownictwo z całym bogactwem znaczeń” (Bartmiński 2007: 24), stwarzając możliwość wiązania go z wizją i interpretacją fragmentów realnej rzeczywistości pozajęzykowej, otwiera jednocześnie wiele interesujących perspektyw interpretacji wyników⁶ w postaci danych językowych zebranych w toku eksperymentu lingwistycznego, opartych na dwóch głównych zasadach: częstości (powszechności reakcji) oraz klasyfikacji skojarzeń (Ciechanowicz 1975: 520–533).

Psycholingwistyczna idea analiz skojarzeń utrwalonych w świadomości jednostki pod wpływem jej wcześniejszych doświadczeń wpłynęła na intensyfikację językoznawczych badań nad spostrzeganiem⁷, u podłoża których znajdują się interkulturowe analizy porównawcze procesów poznawczych człowieka. Koncepcja takich eksploracji naukowych opiera się na teoretyczno-metodologicznych założeniach warunkujących i opisujących schemat ludzkiego poznania, to jest sposób, w jaki ludzie selekcionują, interpretują, zapamiętują i wykorzystują wszelkie fenomeny realnej rzeczywistości otaczające ich i przez nich odbierane. Zjawiska rzeczywistości pozaję-

---

reprezentującej tę kulturę, okaże się pewnego dnia równie amatorska jak trud historyka, który nie ma dostępu do oryginalnych dokumentów cywilizacji, którą opisuje” (Sapir 1978: 88).

⁵ Zagadnieniu temu wiele uwagi poświęcili badacze z Instytutu Językoznawstwa i Instytutu Psychologii Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie (ЯСНOM 2000; ЯСК 2005).

⁶ Już Gustaw Aschaffenburg sklasyfikował skojarzenia w cztery typy: 1. innere Assoziationen – związek słowa-bodźca ze skojarzeniem oparty na osobistym doświadczeniu lub indywidualnym wyobrażeniu respondenta; 2. äußere Assoziationen – mechanicznie utrwalone połączenia językowe, na przykład antonimy i stałe związki wyrazowe; 3. Klangassoziationen – bazujące na podobieństwie brzmienia ze słowem-bodźcem; 4. Restgruppe – np.: brak odpowiedzi lub proste powtórzenia słowa-bodźca (Aschaffenburg 1899: 1–83).

⁷ Wspólnota językowa warunkuje wspólnotę spostrzeżeńową i jednocześnie z niej wynika. Robert Kwaśnica pisze o tym problemie w następujący sposób: „To, co i jak spostrzegamy, zależy od naszego języka: to język przesądza o tym, co możemy dostrzec i uznać za obiektywnie istniejące. [...] Język decyduje o tym, jak rozumiemy poddające się naszej recepcji obiekty” (Kwaśnica 1991: 37).

zykowej stabilizują się w świadomości jednostki w taki sposób, iż utrwalają przyczynowo-czasowe i przestrzenne związki zjawisk i emocji przez nie wywołanych. Schematy te mają swoje reprezentacje mentalne lub, jak proponuje Tuen A. van Dijk i Walter Kintsch (1983), „modele mentalne”, zawsze dostępne i pozwalające jednostce w określony sposób konstruować otaczającą ją rzeczywistość oraz silnie oddziaływujące na jakość naszych wyobrażeń na temat wszelkich fragmentów otaczającego świata i na przetwarzanie informacji, które go opisują. Bardzo obrazowo fakt ten konstatuje Georg Gissing: „To umysł kreuje świat wokół nas i nawet gdybyśmy stanęli tuż obok siebie na tej samej łące, moje oczy nigdy nie ujrzą tego, co widzą twoje” (Gissing 1903)⁸.

Moja postawa, jak i, sądę, postawa wielu współczesnych językoznawców zainteresowanych reakcjami asocjacyjnymi, wyrasta z inspiracji problemami z zakresu logicznych związków procesu myślenia z językiem, traktujących jednocześnie język jako najbardziej skomplikowany sposób przekazywania i wymiany myśli. Badanie asocjacji werbalnych, zgodnie z ich związłą definicją sformułowaną przez Natalię W. Ufimcewą, w myśl której reprezentują one „овнешнение с помощью вербальных знаков связи между психическими явлениями, при которой предъявление вербального стимула влечёт за собой появление вербальной реакции” (Уфимцева 2008: 16), dostarczając wiedzy na temat norm skojarzeniowych, stwarza jednocześnie możliwości diagnozowania podobieństw i różnic w postrzeganiu różnych konstruktów rzeczywistości poprzez język, również w zależności od konkretnych kręgów kulturowych, w których dana grupa biorąca udział w eksperymencie asocjacyjnym wyrastała i podlegała procesom socjalizacji.

Podstawową zaletą omawianej empirii jest to, że stwarza ona możliwość wieloaspektowej analizy wyrażających się w reakcjach skojarzeniowych dwóch możliwych znaczeń asocjacyjnych:

1. kulturowego – „obowiązuje zawsze tylko dla określonej formacji kulturowej, stanowi o znaczeniu danego znaku (lub kompleksu znaków) dla konkretnej formacji kulturowej. [...] Dla innej formacji kulturowej ten sam środek znaku (słowo, konstrukt, wypowiedź) posiadać może inne znaczenie kulturowe” (Fleischer 2003: 27);
2. konotacyjnego (emotywnego) – odniesienie do wszystkich procesów emocjonalnych i poznawczych, jakie dany znak wywołuje poza samym odpowiadającym mu pojęciem, będące zarazem miarą wartości, stosunku i postaw poddanych badaniom asocjacyjnym jednostek do danego pojęcia (Kurcz 1976: 176).

---

⁸ Cyt. za Aronson, Wilson, Akert 1997: 127.

Przedstawiona struktura znaczeniowa ma charakter dynamiczny i jest podatna na zmiany, determinowane przyjętym w toku ludzkiej działalności systemem odniesień. Innymi słowy, wszystkie „nasze” znaczenia nabywamy w procesie uczenia się i w toku wszelkich interakcyjnych zachowań komunikacyjnych. Liczne badania asocjacyjne wykazują istnienie wspólnych, podzielanych przez wielu przedstawicieli danej grupy językowo-kulturowej skojarzeń i kryjących się za nimi znaczeń, tematyzowanych obiektów rzeczywistości, ale także funkcjonowanie osobistych, indywidualnych skojarzeń, odmiennych dla różnych jednostek.

W dalszej części niniejszego opracowania skupię uwagę na analizie wybranego materiału językowego zamieszczonego w dwóch następujących opracowaniach: *Polski słownik asocjacyjny z suplementem* (Gawarkiewicz, Pietrzyk, Rodziewicz 2008) oraz *Славянский ассоциативный словарь* (САС).

Oba słowniki⁹ zawierają materiał językowy zgromadzony w wyniku eksperymentu lingwistycznego, którym objęto dwie pięćsetosobowe grupy studentów (250 mężczyzn i 250 kobiet) różnych kierunków studiów i specjalności. Badani otrzymali ankiety, na których znajdowało się 110 słów-bodźców z listy opracowanej przez zespół badaczy Rosyjskiej Akademii Nauk pod kierunkiem Natalii F. Ufimcewej. Każdy badany otrzymał ankietę (w swoim języku ojczystym) z innym układem tych samych słów bodźców. W wyniku eksperymentu asocjacyjnego uzyskano około 50 000 słów-reakcji (dla każdego z badanych języków). Hasła słowników opracowano z wykorzystaniem opracowanego specjalnie dla tego celu programu komputerowego. Taka sama jest ich konstrukcja. Składają się z dwóch części. W pierwszej z nich obok słowa-bodźca umieszczono wszystkie słowa-reakcje zgodnie z zasadą częstotliwości ich występowania – od słów-reakcji pojawiających się najczęściej do słów-reakcji występujących najrzadziej. Druga część słowników stanowi odwrotność pierwszej. Skonstruowana jest na zasadzie od reakcji do bodźca. W słowniku odwrotnym zamieszczono pełny wykaz zebranych w wyniku eksperymentu asocjacyjnego reakcji językowych, podanych w porządku alfabetycznym, wraz z charakteryzującymi je danymi statystycznymi.

Asocjaty, włączając i te zgromadzone w słownikach asocjacyjnych, poddawane był już badaniom porównawczym (ЯСК 2005; Gawarkiewicz 2008: 235–246; Iwan 2008: 247–260; Pietrzyk 2008: 261–277; Rodziewicz 2008:

---

⁹ Są one efektem międzynarodowych badań, prowadzonych pod patronatem Katedry Psycholingwistyki Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie. Do dnia dzisiejszego opracowano: *Normas asociativas del espanol y del ruso* (Sanchez Puig, Karaulow, Czerkasowa 2001); *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский* (САС); *Русский ассоциативный словарь* (РАС).

279–291; Gawarkiewicz 2011; Ramdan 2013; Rodziewicz 2014), których celem było określenie pól asocjacyjnych słów-bodźców wskazujących na związane z danym słowem treści przechowywane w pamięci użytkowników różnych języków. Zaprezentowano w nich pogłębione analizy tak indywidualnych, jak i kolektywnych, ugruntowanych w kulturze sposobów kategoryzacji i aktualizacji pojęć ze szczególnym uwzględnieniem różnic pomiędzy kulturami, które znajdują swoje odzwierciedlenie w języku. Takie opisy znaczenia konotacyjnego są wartościowym uzupełnieniem dla statycznych i homogenicznych definicji normatywnych, zamieszczonych w źródłach leksykograficznych.

Interesujących informacji dostarcza również analiza jądra świadomości językowej, to jest tych jednostek sieci semantycznej (asocjacyjno-werbalnej), które posiadają największą liczbę związków z innymi jednostkami danej sieci asocjacyjnej, zaprezentowanej w formie odwróconego słownika asocjacyjnego (ЯСиОМ 2000: 213). Zdaniem Natalii Ufimcewej jądro świadomości językowej to centralna strefa kultury. Strefa ta, w jej przekonaniu, odnosi się do kolektywnej podświadomości ukształtowanej na początku etnogenezy i, jak pisze rosyjska badaczka, „обеспечивает согласованность поведения всех членов данного этноса в определённых, являющихся знаковыми для данной культуры, ситуациях” (Уфимцева 2005: 206). Właśnie dlatego już na pierwszym etapie pracy z materiałem asocjacyjnym, zgromadzonym w słownikach, wydzielono jądro świadomości językowej, między innymi Polaków i Rosjan. W niniejszym opracowaniu ograniczę się do zreferowania pierwszych 30 słów tegoż jądra zaprezentowanych w tabeli 1.

Spoglądając na tabelę 1 (zamieszczono w niej wykaz 30 najczęstszych polsko- i rosyjskojęzycznych reakcji uzyskanych w testach asocjacyjnych, w nawiasie wskazano ich ogólną liczbę, bez nawiasu – liczbę bodźców, które taką reakcję wywołały) w celu poszukiwania podobieństw i różnic reakcji, bez trudu zauważymy, że w centrum jądra świadomości językowej respondentów polskich i rosyjskich znalazło się 14 (46,67%) ekwiwalentnych słów-reakcji. Są to: *radość* (*радость*), *człowiek* (*человек*), *miłość* (*любовь*), *dom* (*дом*), *życie* (*жизнь*), *szczęście* (*счастье*), *dobro* (*добро*), *śmierć* (*смерть*), *dziecko* (*ребёнок*), *przyjaciel* (*друг*), *siła* (*сила*), *ja* (*я*), *czas* (*время*), *zło* (*зло*).

Ważne miejsce zajmuje w nim *człowiek* (*человек*), jego *dom* (*дом*) i dzieci. W tym kontekście zwraca uwagę wysoka pozycja nieobecnych w jądrze świadomości językowej młodych Rosjan polskojęzycznych asocjatyw: *rodzina*, *ciepło*, *spokój*.

Istotne rozbieżności zauważamy, także analizując zamieszczone w tabeli asocjaty charakteryzujące aktywność człowieka.

Tabela 1. Jądro świadomości językowej

	Polacy		Rosjanie	
	asocjat	liczba reakcji i bodźców	asocjat	liczba reakcji i bodźców
1	radość	(488) 51	жизнь	(363) 54
2	człowiek	(581) 47	человек	(1244) 53
3	miłość	(702) 44	дом	(514) 48
4	dom	(549) 42	любовь	(253) 48
5	życie	(387) 39	радость	(248) 48
6	szczęście	(475) 35	хорошо	(384) 46
7	spokój	(226) 35	друг	(365) 45
8	nadzieja	(165) 35	счастье	(334) 40
9	przyjemność	(90) 30	нет	(102) 40
10	dobro	(320) 27	есть	(334) 37
11	rodzina	(536) 26	плохо	(329) 35
12	ciepło	(288) 26	свет	(175) 35
13	kobieta	(286) 26	деньги	(341) 34
14	seks	(147) 26	большой	(333) 34
15	strach	(140) 26	ребёнок	(240) 33
16	wolność	(60) 26	мир	(151) 33
17	śmierć	(316) 25	я	(100) 33
18	praca	(121) 25	добро	(250) 29
19	dziecko	(346) 24	жить	(184) 29
20	przyjaciół	(197) 24	красивый	(135) 29
21	siła	(106) 24	смерть	(365) 27
22	ja	(55) 24	сила	(99) 27
23	czas	(204) 23	всегда	(82) 27
24	złość	(189) 23	сильный	(279) 26
25	pomoc	(115) 23	много	(186) 26
26	szkoła	(41) 22	всё	(120) 26
27	zło	(462) 21	зло	(347) 23
28	smutek	(196) 21	любить	(160) 23
29	zabawa	(66) 21	время	(144) 23
30	uśmiech	(235) 20	день	(285) 22

W świadomości językowej respondentów rosyjskich najważniejsze znaczenie mają w tym kontekście dwie jej formy, a mianowicie *есть* i *жить*.

Jak można się było spodziewać, reakcja *есть* najczęściej wywołana była przez bodźce *нужь* (54) i *хотеть* (51). Rzadziej reakcję tę łączono z bodźcami: *хлеб* – 14, *сила* – 12 i *быстро* – 8.

Znaczące miejsce w rosyjskojęzycznej sieci skojarzeniowej, odnoszącej się do działań podejmowanych przez człowieka, mają semantyczne powiązania: *жить* – *хорошо* (64) oraz *жить* – *хотеть* (29). Dla badanych Rosjan *жить* to nic innego, jak: *надеяться* (8), *думать* (7), *помогать* (5), *есть* (2) i *нужь* (2) i, co istotne, robić to kolektywnie (*вместе* – 22).

Dla młodych Polaków natomiast ważniejsza od wskazanych wyżej jest aktywność seksualna i zarobkowa, co potwierdza wysoka pozycja na liście rangowej asocjatyw: *seks* i *praca*.

W świadomości tej grupy respondentów aktywność seksualna jest bezpośrednią konsekwencją miłości (*miłość* – 31), a symbolizuje ją kolor *czerwony* (10). Takie skojarzenie znacznie częściej wywołuje leksem *kobieta* (33) niż *mężczyzna* (13); częściej *noc* (10) niż *wieczór* (5). *Dzień* (16) Polacy poświęcają na pracę, którą wykonują własnymi rękoma (*ręce* – 62), przede wszystkim dla pieniędzy (*pieniądze* – 12). Ich zarabianie najczęściej kojarzy się z *mężczyzną* (*mężczyzna* – 11; *mąż* – 4).

Przeprowadzona analiza jądra polsko- i rosyjskojęzycznej świadomości wykazała poważne różnice odnoszące się do udziału w nich kategorii emocjonalnych. W jego polskojęzycznym wariantcie odnotowano 9 nominatów emocji i uczuć, w rosyjskojęzycznym zaś tylko 3.

Kluczowe miejsce zajmują tutaj ekwiwalentne, niemniej jednak zajmujące różne pozycje na liście rangowej nacechowane emocjonalnie asocjaty: *radość* (*радость*), *miłość* (*любовь*), *szczęście* (*счастье*). Uwzględnione w teście asocjacyjnym słowa-bodźce, oprócz wskazanych, uaktywniły w umysłach polskich respondentów 3 inne pozytywnie nacechowane reakcje: *spokój*, *nadzieja*, *przyjemność*, a także 3 reakcje o wysokim negatywnym ładunku emocjonalnym: *strach*, *złość*, *smutek*, które nie posiadają swoich korelatów w jądrze językowym wygenerowanym przez młodych Rosjan.

Jak wykazały badania, u ich polskich uczestników uczucie spokoju wywołuje wyobrażenie o wsi (*wieś* – 56), domu (*dom* – 44), rzadziej o rodzinie (*rodzina* – 7). Uczucie to towarzyszy także wspomnieniom o konkretnych porach dnia – *wieczór* (16) i *noc* (14).

W percepcji tej samej grupy nadzieję niesie ze sobą *światło* (39), jej źródłem, o wiele rzadziej, może też być wiara w Boga (*Bóg* – 6) lub *miłość* (4), może ją też po prostu nieść nowy *dzień* (5). Jej symbolem zaś jest kolor *zielony* (36).

W świadomości niewielkiej grupy respondentów polskich uczucie przyjemności jest bezpośrednią konsekwencją dobra (*dobro* – 18). Przyjemniejsze od rozmowy (*rozmowa* – 13), spotkania (*spotkanie* – 8), pracy (*praca* – 3), wspomnień (*wspominać* – 4) i pomagania innym (*pomagać* – 2) bywa jedzenie (*jeść* – 13).

Kategorie hedonistyczne akcentowane były przez ankietowanych z Polski również poprzez podawanie, nieodnotowanych w jądrze rosyjskojęzycznej świadomości, dwóch konotacji *zabawa* i *uśmiech*.

Pierwsza z nich to, zdaniem niektórych uczestników badania, najbardziej trafna charakterystyka pojęć: *radość* (11), *wesoły* (11), *spotkanie* (5),

gość (3), *wieczór* (5) i *noc* (3). Druga zaś najpełniej, w przekonaniu innych reprezentantów omawianej grupy, oddaje sens słów-bodźców: *radość* (80), *wesoły* (58), a także *dziecko* (12) i *babcia* (4).

W polskojęzycznym jądrze świadomości swoje dość ważne miejsce mają i następujące, silnie negatywnie nacechowane kategorie emocjonalne – *strach*, *złość* i *smutek*, co sugeruje wyraźniej zarysowaną wśród Polaków niż Rosjan tendencję do negatywnej deskrypcji otaczającej ich rzeczywistości.

Najczęstszą reakcją respondentów polskich na *strach* i *złość* jest *krzyk* (odpowiednio 56 i 37). *Złość* rodzi *nienawiść* (88). Źródłem zaś tych emocji jest *wróg* (odpowiednio 11 i 34) i *kłamstwo* (odpowiednio 3 i 4). Niewielka część badanych Polaków ze *strachem* myśli o tym, że może ich spotkać coś złego (*zło* – 14) i o śmierci (*śmierć* – 13).

Smutek natomiast to najczęściej przeciwny biegun pojęcia *radość* (68), sporadycznie pojęcia *szczęście* (5). Uczucie to wywołuje przede wszystkim *śmierć* (46), ale też *wstyd* (17), bywa, że i *zło* (4) oraz kolor *czarny* (3).

W strukturze jądra polskojęzycznej świadomości ważne miejsce zajmuje asocjat *ciepło* – powiązany konwencjonalnie z dwoma słowami-bodźcami: *ogień* (91) i *światło* (12). Oprócz tego reakcja ta jest częstym lub dość częstym skojarzeniem przywołanym językowymi stymulatorami: *dom* (82), *rodzina* (32), *matka* (22) i *babcia* (17). Rangę rodziny, w szczególności jej żeńskiego pierwiastka, młodzi polscy respondenci zaznaczyli, zapisując w ankietach, o wiele częściej niż ich rosyjskojęzyczni koledzy, konotację *kobieta*. Jest ona popularną reakcją na bodźce: *mężczyzna* (132), *żona* (58), *matka* (29), *córka* (9), *babcia* (6).

Istotną różnicę w jądrze świadomości językowej młodych Polaków i Rosjan dostrzegamy, analizując konotacje emocjonalno-oceniające, charakteryzujące otaczającą ich rzeczywistość. Wśród respondentów rosyjskich ujawniła się w tym kontekście wyraźnie utrwalona tendencja do deskrypcji oceniającej, przebiegającej na osi plus–minus, z zastosowaniem takich skal binarnych, jak *хорошо/плохо* i *нет/есть*.

Stosunkowo liczna grupa studentów rosyjskich, przyjmując ten schemat tworzenia informacji o obiektach otaczającej ją rzeczywistości, uznała, że asocjat *хорошо* będzie najbardziej trafną i wyczerpującą definicją takich pojęć, jak: *жить* (71), *есть* (12), *думать* (11), *помогать* (3), *говорить* (2), *уснетъ* (2) i być razem (*вместе* – 13). Dla innych źródłem pozytywnych ocen świata była refleksja o obecności w nim, w pierwszej kolejności *счастья* (74) i *Бога* (42), w drugiej kolejności: *справедливости* (8), *денег* (5), *времени* (3), *друга* (3), *любви* (3) i *работы* (3). Podstawowym kryterium pozytywnej oceny relacji społecznych, dla jeszcze innej części tej samej grupy respondentów, są natomiast takie wartości, jak, w pierwszej

kolejności: *добро* (23), *справедливость* (10), *деньги* (9), za nimi: *семья* (5), *работа* (3), *любовь* (3).

Przeciwniegi biegun ocen koncentruje się wokół asocjatyw *плохо* i *нет*. Pierwszy z nich jest najczęściej reakcją na bodźce: *зло* (40), *обман* (18), *война* (17), *смерть* (12), rzadziej na wspomnienie takich społecznie niepożądanych zachowań w relacjach międzyludzkich, które zawarte są w znaczeniu następujących pojęć: *жадный* (3), *враг* (3), *дурак* (4), *глупый* (2). Drugi – to wskazanie tych wartości i dóbr, których brak utrudnia życie: *справедливость* (14), *время* (8), *деньги* (8), *счастье* (8).

W ramach kategorii emocjonalno-oceniających dość ważną pozycję w jądrze rosyjskojęzycznej świadomości zajmują, oprócz wymienionych i takie, nieobecne w jego polskim odpowiedniku konotacje, jak: *много*, *всегда*, *всё*, *большой*, *сильный* i *красивый*.

Asocjat *много* to, w przekonaniu znacznej grupy ankietowanej młodzieży rosyjskiej, najbardziej wyczerpująca charakterystyka następujących działań podejmowanych przez Rosjan: *обещать* (29), *думать* (26), *говорить* (20), *есть* (15) i *пить* (9). Inni z omawianej grupy respondentów uznali, iż leksem ten będzie najlepszą definicją, przede wszystkim pieniędzy (*деньги* – 45), o wiele rzadziej szczęścia (*счастье* – 4).

Biorąc pod uwagę zestaw słów-bodźców, które wywołały reakcje *всегда* i *всё* stwierdzić można, iż badani studenci rosyjscy, w przeciwieństwie do ich polskich rówieśników, doceniają kolektywne wykonywanie zadań (*всегда* i *всё* делать вместе 25 i 8). Jest wśród nich również stosunkowo nieliczna grupa, dla której takie wartości, jak Bóg (*Бог* – 17), sprawiedliwość (*справедливость* – 6), życie (*жить* – 3; *жизнь* – 2), nadzieja, (*надежда* – 3), dobro (*добро* – 3) i pomaganie innym (*помогать* – 2) są trwałe i nieprzemijające, choć niektórym może być w życiu zawsze źle (*плохо* – 5).

Niebagatelne znaczenie dla rosyjskojęzycznego opisu otaczającego świata mają i przymiotniki: *большой*, *сильный* i *красивый*.

Pierwszy z nich najczęściej przywoływano jako charakterystykę pojęć: *палец* (54), *рот* (45), *город* (44), *дом* (38). Siła natomiast to atrybut przede wszystkim wiary (*вера* – 68), mężczyzny (*мужчина* – 37), czasami głosu (*голос* – 12), bywa, że narodu (*народ* – 5) i ognia (*огонь* – 5). Uroda kojarzy się najczęściej z młodością (*молодой* – 26), co zaskakujące, z płcią męską (*мужчина* – 16; *мальчик* – 6), dzieckiem (*ребёнок* – 4), głosem (*голос* – 10), a także domem (*дом* – 10) i miastem (*город* – 4).

Przeprowadzona analiza jądra świadomości językowej młodych Polaków i Rosjan, ukierunkowana na wskazanie prawidłowości tworzenia struktur sieci asocjacyjnych, a także na wskazanie podobieństw i różnic w logicznych związkach i zależnościach między pojęciami połączonymi przez skojarzenia,

pozwała stwierdzić, iż pozornie tożsame, ewentualnie bliskie w planie semantycznym pojęcia, funkcjonujące w języku polskim i rosyjskim, często wykazują istotne dyferencje znaczeniowe. Szczególnie wyraźnie ujawniły się one w sieciach skojarzeniowych nominatów uczuć, emocji, wartości, jak również działań podejmowanych przez człowieka. Okazuje się, że poddana badaniom młodzież polska i rosyjska znacznie różni się w ocenach, co i w jakim stopniu odbiera za dobre lub złe, duże lub małe, aktywne lub pasywne¹⁰.

W pełni zdają sobie sprawę, że opisane wyżej rezultaty badań asocjacyjnych nie upoważniają do formułowania ostatecznych, generalizujących sądów i opinii. Niemniej jednak sugerują one, że respondenci wychowani w polskiej tradycji językowej przejawiają silniejszą tendencję do patrzenia na świat i ocenę otaczającej ich rzeczywistości przez pryzmat kategorii hedonistycznych potrzeb. Rzadziej mamy tutaj do czynienia z charakterystykami odnoszącymi się do życia w zbiorowości. W tym kontekście eksponowaną pozycję zajmują jedynie najbliżsi.

Inaczej wygląda językowo ukonstytuowany świat młodych respondentów rosyjskich. Centralną pozycję zajmują w nim sieci asocjacyjne z dominacją charakterystyk odnoszących się do życia w zbiorowości, kolektywnego wykonywania zadań, potrzeby bezpieczeństwa materialnego i socjalno-bytowego.

Różnice takie mogą prowadzić do nieporozumień lub wręcz powstawania barier w komunikacji między Polakami i Rosjanami. Zaproponowany w artykule ich opis, w moim przekonaniu, może być interesującym i inspirującym źródłem fragmentu wiedzy oraz treningiem szczególnego rodzaju umiejętności istotnych w komunikacji międzykulturowej. Jak pisze Jefim Passov, efektywność tego procesu uzależniona jest od pewnych czynników pośredniczących, to jest ułatwiających bądź utrudniających proces porozumiewania się. Czynniki te charakteryzują poziom wiedzy i umiejętności jego uczestników. A zatem uczestnicy komunikacji międzykulturowej powinni posiadać:

- wiedzę z zakresu systemu faktów innej kultury, to znaczy mieć doświadczenie w zakresie jej odbioru, analizy, porównania i oceny;
- doświadczenie w zakresie emocjonalnego, uczuciowego stosunku do faktów kultury.

Ponadto uczestnicy komunikacji międzykulturowej powinni umieć:

- interpretować różnorodne wartości kulturowe;
- pokonywać granice dzielące kultury; widzieć w obcym nie tylko to, co nas różni, lecz również to, co nas zbliża i jednoczy;

---

¹⁰ Zgodnie z tym, co już przed laty na podstawie swoich badań konstatował Charles E. Osgood: na całym świecie ludzie kształtują swoje postawy wobec poszczególnych elementów rzeczywistości: po pierwsze – ze względu na to w jakim stopniu są one dobre; po drugie – jak są duże; po trzecie – w jakim stopniu są aktywne (Osgood, May, Miron 1975: 189).

- patrzeć na wydarzenia i ich uczestników nie tylko ze swojego punktu widzenia, ale z pozycji innej/obcej kultury i rozumieć wewnętrzne, utajone motywy postępów i wydarzeń;
- zmieniać samoocenę w rezultacie poznania cudzej kultury i odstępować od funkcjonujących wcześniej stereotypów lub iluzorycznych wyobrażeń, to znaczy powinni sami umieć się zmieniać;
- dostrzegać detale, ważne dla zrozumienia sensu zjawiska/kultury;
- zauważać elementy stałe i zmienne w kulturze, to znaczy tradycję i innowację w różnych sferach życia;
- dostrzegać to, co śmieszne w obcej kulturze;
- syntetyzować i uogólniać swoje osobiste doświadczenie w komunikowaniu międzykulturowym (przekład autora) (Passow 2003).

Taka wiedza i umiejętności oraz kryjące się za nimi postawy są szczególnie istotne tak na płaszczyźnie dialogu kultur, jak i na płaszczyźnie dialogu osób reprezentujących różne kultury, które w rezultacie współczesnych okoliczności współżycia są zmuszane do częstych i bliskich kontaktów i interakcji. Są one bowiem niezbędnym elementem składowym szczególnej dyspozycji jednostek lub grup społecznych do podejmowania działań mających na celu nawiązanie kontaktów pomiędzy przedstawicielami różnych kultur dla ich wzajemnego poznania w poszanowaniu cudzej tożsamości kulturowej i przekonaniu, że kultura rodzima może zyskać w kontakcie z innymi kulturami. Dyspozycję tę, za Krzysztofem Wieleckim (1995: 117), można określić mianem kompetencji do komunikacji międzykulturowej, definiowanej jako „zdolność do przyjęcia postawy relatywizmu kulturowego w kontaktach z przedstawicielami odmiennych kultur, której towarzyszy umiejętność praktycznego zastosowania wiedzy na temat różnych kultur” (Zuber 1999: 28). Kompetencja taka umożliwiła poszukiwania mostów i budowania podstaw do podejmowania próby porozumienia na zasadach synergii, które Stephen R. Covey tak opisuje: „Kiedy komunikujesz się synergicznie, po prostu otwierasz swój umysł i ekspresję na nowe alternatywy, nowe wybory. Kiedy angażujesz się w komunikację synergiczną nie jesteś pewien jak wszystko zadziała i jaki będzie efekt końcowy, ale doświadczasz wewnętrznego poczucia podniecenia, bezpieczeństwa i przygody, gdyż wierzysz, że będzie zupełnie inaczej niż poprzednio” (Covey 2002: 66).

Literatura

- Aronson Elliot, Wilson Timothy W., Akert Robin M., 1997, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Aschaffenburg Gustaw, 1899, *Experimentelle Studien über Assoziationen*, [w:] *Psychologische Arbeiten*, Band 2, Leipzig: Wilhelm Engelmann Verlag, s. 1–83.
- Bartmiński Jerzy, 2010, *Jak rekonstruować językowo-kulturowy obraz Europy*, „Etnolingwistyka” 22, s. 121–127.
- Bartmiński Jerzy, 2007, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Chlebda Wojciech, 2010, *W stronę językowego obrazu Europy. Analiza słownikowo-tekstowa*, „Etnolingwistyka” 22, s. 85–103.
- Ciechanowicz Anna, 1975, *Swobodne skojarzenia słowne. Przegląd literatury*, „Psychologia Wychowawcza” 4, s. 520–533.
- Covey Stephen R., 2002, *Komunikacja synergiczna*, [w:] *Mosty zamiast murów. O komunikowaniu między ludźmi*, red. John Stewart, Warszawa: PWN, s. 66–75.
- van Dijk Tuen A., Kintsch Walter, 1983, *Strategies of Discourse Comprehension*, New York: Academic Press.
- Fleischer Michael, 2004, *Europa, Niemcy, USA i Rosja w polskim systemie kultury*, Wrocław: Wydawnictwo UWr.
- Fleischer Michael, 2003, *Polska symbolika kolektywna*, Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.
- Gawarkiewicz Roman, 2008, *DOM w językowym obrazie świata młodzieży polskiej i rosyjskiej*, [w:] Gawarkiewicz Roman, Pietrzyk Izabela, Rodziewicz Barbara, *Polski słownik asocjacyjny z suplementem*, Szczecin: Print Group, s. 235–246.
- Gawarkiewicz Roman, 2011, *Komunikacja międzykulturowa a stereotypy. Polacy – Niemcy – Rosjanie*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe USz.
- Gawarkiewicz Roman, Pietrzyk Izabela, Rodziewicz Barbara, 2008, *Polski słownik asocjacyjny z suplementem*, Szczecin: Print Group.
- Gissing Georg, 1903, *The private papers of Henry Ryecroft*, London: Constable.
- Grucza Franciszek, 1996, *O przeciwstawności ludzkich interesów i dążeń komunikacyjnych w interkulturowym porozumieniu się oraz naukach humanistyczno-społecznych*, [w:] *Problemy komunikacji interkulturowej: jedna Europa – wiele języków i kultur. Materiały z XIX Sympozjum ILS UW oraz PTLs* (Warszawa–Bemowo, 14–16 lutego 1994), red. Franciszek Grucza, Krystyna Chomicz-Jung, Warszawa: Wydawnictwa UW, s. 11–32.
- Iwan Krystyna, 2008, *Концепт ДЕВОЧКА в языковой картине мира поляков и русских*, [w:] Gawarkiewicz Roman, Pietrzyk Izabela, Rodziewicz Barbara, 2008, *Polski słownik asocjacyjny z suplementem*, Szczecin: Print Group, s. 247–260.
- Język – wartości – polityka. Zmiany w rozumieniu nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej Polsce. Raport z badań empirycznych*, 2006, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kurcz Ida, 1976, *Psycholingwistyka: przegląd problemów badawczych*, Warszawa: PWN.
- Kwaśnica Robert, 1991, *Rzeczywistość, jako byt sensu. Teza o językowym tworzeniu rzeczywistości*, [w:] *Język a kultura*, t. 1, red. Jerzy Anusiewicz, Jerzy Bartmiński, Wrocław, s. 47–99.

- Mikułowski Pomorski Jerzy, 2004, *Negocjowanie tożsamości zbiorowej w Europie*, [w:] *Narody wobec Europy. Negocjowanie tożsamości*, red. Jerzy Mikułowski Pomorski, Kraków: Akademia Ekonomiczna w Krakowie, s. 11–30.
- Mosty zamiast murów. O komunikowaniu się między ludźmi*, 2002, red. John Stewart, Warszawa: PWN.
- Moustakas Clark, 1971, *Individuality and Encounter: A Brief Journey into Loneliness and Sensitivity Groups*, Cambridge, MA: Howard A. Doyle.
- Osgood Charles E., May William H., Miron Murray S., 1975, *Cross-Cultural Universals of Affective Meaning*, Urbana–Chicago–London: University of Illinois Press.
- Pietrzyk Izabela, 2008, *Konotacje barw w języku Rosjan i Polaków*, [w:] Gawarkiewicz Roman, Pietrzyk Izabela, Rodziewicz Barbara, 2008, *Polski słownik asocjacyjny z suplementem*, Szczecin: Print Group, s. 261–277.
- Pisarek Walery, 2002, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków: Universitas.
- Porayski-Pomsta Józef, 1999, *Komunikacja językowa*, [w:] *Nauka o języku dla polonistów*, red. Stanisław Dubisz, Warszawa: Książka i Wiedza, s. 19–66.
- Puzynina Jadwiga, 1992, *Język wartości*, Warszawa: PWN.
- Puzynina Jadwiga, 1997, *Struktura semantyczna „narodu” a profilowanie*, [w:] *Profilowanie w języku i w tekście*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 259–276.
- Puzynina Jadwiga, 2010, *Z problemów opisu językowego obrazu świata – pytania i wątpliwości*, „Etnolingwistyka” 22, s. 39–51.
- Ramdan Mohcine A., 2013, *Wortassoziationen: Ein interkultureller Vergleich zwischen dem Deutschen, dem Arabischen und dem Französischen*, „Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht” 18/2013, s. 34–61.
- Redfield Robert, 1947, *The Folk Society*, „American Journal of Sociology”, Vol. 52, No 4 (Jan. 1947), s. 293–308.
- Rodziewicz Barbara, 2008, *Konotacje tanatologiczne w świadomości językowej Polaków i Rosjan*, [w:] Gawarkiewicz Roman, Pietrzyk Izabela, Rodziewicz Barbara, 2008, *Polski słownik asocjacyjny z suplementem*, Szczecin: Print Group, s. 279–291.
- Rodziewicz Barbara, 2014, *Wartości. Polacy – Niemcy – Rosjanie*, Szczecin: Volumina.pl, Daniel Krzanowski.
- Sanchez Puig Maria, Karaulow Jurij, G., Czerkasowa Galina A., 2001, *Normas asociativas del espanol y del ruso*, Moscu–Madrid.
- Sapir Edward, 1978, *Kultura, język, osobowość*, Warszawa: PIW.
- Therborn Goran, 1998, *Drogi do nowoczesnej Europy*, Warszawa–Kraków: PWN.
- Wielecki Krzysztof, 1995, *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej: problemy polityczne i edukacyjne*, [w:] *Komunikacja międzykulturowa, zbliżenia i impresje*, red. Alina Kapciak, Leszek Korporowicz, Andrzej Tysza, Warszawa: Instytut Kultury, s. 115–121.
- Zuber Marcelina, 1999, *Komunikowanie międzykulturowe*, [w:] *Studia z teorii komunikowania masowego*, red. Bogusława Dobek-Ostrowska, Wrocław: Wydawnictwo UWr, s. 24–41.
- Горошко Елена И., 2001, *Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента*, Москва–Харьков. Ра-Каравелла.
- Гурочкина Алла Г., 2001, *Этнокультура и языковое сознание*, [w:] *Филология и культура: Материалы III Международной научной конференции 16–18 мая 2001*, ч. 3, Тамбов, с. 117–128.
- Ильин Иван А., 1993, *Путь к духовному обновлению. Путь к очевидности*, Москва.

- ЯСК 2005 – *Язык. Сознание. Культура*, ред. Наталья В. Уфимцева, Татьяна Н. Ушакова, Москва–Калуга 2005.
- ЯСиОМ 2000 – *Языковое сознание и образ мира*, ред. Наталья В. Уфимцева, Москва 2000.
- РАС – Караулов Юрий Н., Черкасова Галина А., Уфимцева Наталья В., Сорокин Юрий А., Тарасов Евгений Ф., 2002, *Русский ассоциативный словарь*, Москва.
- Лурье Семён В., 1997, *Историческая этнология*, Москва.
- Пассов Ефим И., 2003, *Диалог культур: социальный и образовательный аспекты*, www.Gramota.ru/mirrs.html?method08.htm
- Тарасов Евгений Ф., 2000, *Актуальные проблемы анализа языкового сознания*, [w:] *Языковое сознание и образ мира*, ред. Наталья В. Уфимцева, Москва, с. 24–32.
- Уфимцева Наталья В., 2005, *Археология языкового сознания: первые результаты*, [w:] *Язык. Сознание. Культура*, 2005, ред. Наталья В. Уфимцева, Татьяна Н. Ушакова, Москва–Калуга, с. 205–216.
- Уфимцева Наталья В., 2008, *Ассоциативные словари славянских языков*, [w:] Gawarkiewicz Roman, Pietrzyk Izabela, Rodziewicz Barbara, 2008, *Polski słownik asocjacyjny z Suplementem*, Szczecin: Print Group, s. 15–31.
- САС – Уфимцева Наталья В., Черкасова Галина А., Караулов Юрий Н., Тарасов Евгений Ф., *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский*, Москва 2004.
- Вежбицкая Анна, 2001, *Понимание культур через посредство ключевых слов*, Москва.

ARCHEOLOGY OF LINGUISTIC AWARENESS OF POLES AND RUSSIANS.
COMPARATIVE ANALYSIS OF POLISH AND RUSSIAN ASSOCIATIVE DICTIONARIES

The article presents a comparative analysis of selected linguistic material in Polish and Russian associative dictionaries. A detailed description is offered of the core of Polish and Russian linguistic awareness, i.e. with respect to those units that enter into the greatest numbers of connections with other units of a given associative network, presented in the form of a reversed associative dictionary (from reaction to stimulus). The analysis leads to the conclusion that concepts seemingly identified as very close to each other on the semantic plane, functioning in Polish and Russian, are often characterised by significant semantic differences. The differences are especially clear in associative networks of names for emotions, values, and human actions. The young people from Poland and Russia taking part in the study differ significantly in their judgements of what and to what extent they consider good or bad, great or inconspicuous, active or passive. Young Poles have a stronger tendency to view and evaluate the world through the prism of hedonistic values. Their accounts more rarely contain characteristics related to lives of communities (in this context an important position is occupied only by the close ones). The linguistically shaped world of young Russians is different: the central position there is taken by associative networks where the dominant characteristics relate to communities, collective work, and the need for material and financial security.

KEY WORDS: linguistic worldview, associative units, core of linguistic awareness, Poland and Russia